

ПАЛЬЧЕВСЬКА О. С.

*Рівненський інститут ВНЗ «Відкритий міжнародний
університет «Розвитку людини»*

ПРОЕКТ ПОРІВНЯЛЬНОГО ЕТНОЛІНГВІСТИЧНОГО СЛОВНИКА

У статті пропонується проект порівняльного етнолінгвістичного словника, який буде укладено за ідеографічним принципом. Такий словник відображає своєрідні культурно-марковані номінації української та англійської мов. Авторка аналізує макроструктурний та мікроструктурний рівень майбутнього лексикографічного видання, наводить приклад словникової статті.

Ключові слова: проект, етнолінгвістичний словник, структура словникової статті, лексика, фразеологія.

В статье предлагается проект сравнительного этнолингвистического словаря, который будет составлен по идеографическому принципу. Такой словарь отражает своеобразные культурно-маркированные номинации украинского и английского языков. Автор анализирует макроструктурный и микроструктурный уровень будущего лексикографического издания, приводит пример словарной статьи.

Ключевые слова: проект, этнолингвистический словарь, структура словарной статьи, лексика, фразеология.

The article offers a project of comparative ethnolinguistic dictionary, that will be compiled according to the ideographic principle. This dictionary reflects the unique culturally marked nominations of Ukrainian and English. The author analyzes the macrostructural and microstructural levels of the future lexicographic edition, gives the example of the dictionary article.

Keywords: project, ethnolinguistic dictionary, dictionary article structure, lexis, phraseology.

У зв'язку зі своїм активним розвитком сучасна мовознавча наукова парадигма позначається інтердисциплінарністю, в контексті маргінальних досліджень виокремлюється кілька напрямів, серед яких чільне місце посідають класична лексикографія та, відносно нова, комп'ютерна лексикографія. Ми пропонуємо на розгляд проект укладання порівняльного етнолінгвістичного словника. Необхідність укладання такого словника зумовлюється кількома причинами.

1. Лексикографічна база етнолінгвістики, яка вивчає народні культури крізь призму мови в Україні представлена досить обмежено. Укладено ряд профільних словників: словник традиційної народної культури українців (О. Пошивайло), словник народного одягу (автор К. Матейко), словник деревообробки (Є. Шевченко), словник тканини і ткацтва (Є. Шевченко), словник народного поліського календаря (С. Толстая), етнолінгвістичний словник "Гуцульська міфологія"

(Н. Хобзей); у Білорусії вийшли друком словники “Народная медицина, ритуальна-магічна практика” (Т. Володіна), “Чалавек” (В. Астрэйка, Н. Бунько). Як слушно зазначає П. Гриценко “За своїми засадами, прийомами опрацювання матеріалу, ці словники різняться між собою, хоча не можна не помітити спільної для них риси – реалізації в цих словниках прагнення їх авторів до повноти фіксації матеріалу, до збереження важливої для історії української і слов’янської культури вихідної мовної та етнографічної інформації” [1].

2. Всебічне зіставлення багатства картини світу однієї мови з багатством картини світу інших мов стає пріоритетним для усвідомлення своєї і чужої етнічної ідентичності та розвитку толерантності. Невипадково в останні роки набули актуальності наукові праці у сфері міжмовних досліджень (В. Ю. Апресян, В. Г. Гак, В. І. Карасік, Н. А. Красавский, К.І. Мізін, С. Г. Тер-Минасова, О.В. Тищенко та ін.), що сприяло формуванню кроскультурних напрямів порівняльної лінгвістики, зверненого до компаративного вивчення мовних фактів як явищ, що мають культурні конотації. На даний час не існує порівняльних етнолінгвістичних словників, у яких словникова стаття вмещуватиме не лише слов’янський, а й германський матеріал. Такі паралелі дозволять концептуалізувати народну картину індоєвропейського світу, виокремити спільні та відмінні риси, прослідкувати еволюцію образів притаманних тій чи іншій лінгвокультурі.

3. У структурі статей етнолінгвістичних словників пострадянського світу та Європи превалує етнографічний та фольклорний матеріал. Тому постає необхідність створення ресурсу, який спиратиметься саме на мовний сегмент, а етнографічна та фольклорна база виступлять як вторинні, залучатимуться для реконструкції образів, аналізу мотиваційних та словотворчих моделей номінативних одиниць.

Таким чином, **актуальність даної** розвідки обумовлена важливістю порівняльних досліджень для виявлення етнічної своєрідності різних мовних рівнів, необхідністю вивчення впливу етноспецифічних культурних факторів на національну мову, яка містить об’єктивні свідчення про людину і етнос, прагненням удосконалювати методику етнолінгвістичного словникового опису мови і перспективністю її вивчення лексикографічними засобами.

Об'єктом дослідження стала лексика та фразеологія української та англійської мови з етнолінгвістичної точки зору, а **предметом** - її лексикографічне представлення.

Наша мета — розробити композицію порівняльного етнолінгвістичного словника. Згадана мета передбачає вирішення наступних **завдань**: визначити місце етнолінгвістичного словника серед інших типів словників; сформулювати основні принципи створення такого словника; визначити його макроструктуру та структуру словникової статті.

Пропонований словник буде укладено за ідеографічним принципом. Ідеографічний словник це словник у якому лексика розміщена за принципом “сміслової близькості” [2].

Зафіксований матеріал поділено на тематико-семантичні сфери, кожна з яких реалізуватиметься в окремому виданні:

- артефакти – знаряддя праці, посуд, одяг, предмети вжитку, ритуальні предмети, культові предмети;
- люди та персонажі: реальні люди за соціальним, сімейним та матеріальним статусом; учасники обрядових дій; демонічні персонажі, святі, боги;
- рослини, тварини;
- хронотоп: часові категорії (рік, місяць, тиждень, година, хвилина), календарні свята, простір (верх, низ, право, ліво, сакральний та профанний простори, дорога і т.д.), географічні об'єкти (типу гора, болото, ліс), приміщення (хата, баня, кут і т.д.);
- числа;
- дії (ритуали, обряди, звичаї, ігри, форми мовленнєвої поведінки, замовляння);
- якості матеріальної та духовної культури (кольори, порядок, духовні та фізичні якості людини);

У кінці словника буде приведено список використаних лексикографічних, текстових, фольклорних та етнографічних джерел.

Цілком погоджуємося з твердженням Лиханової Н.А. про те, що прагнення лексикографів дати в словнику докладні відомості про життя, побут, культуру того чи іншого регіону призводить до розширення енциклопедичного тлумачення або до введення етнографічного, історичного, культурного, ареального коментаря.

Введення зазначеного коментаря дає можливість збільшити інформаційний потенціал словникових статей і дозволяє більш повно показати різні аспекти побутування слова [3: 11].

Отже, словникова стаття містить:

- реєстрове слово;
- його синонімічний ряд (за потреби);
- частиномовна паспортизація, з огляду на конверсійні можливості германських мов;
- показ синтаксичної сполучуваності, та словоформи (за потреби);
- етимологічну довідку;
- словникову дефініцію (ЛСВ);
- ілюстрації текстовими уривками з говіркового мовлення, фрагментів з фольклорних та етнографічних джерел (за потреби);
- композити, сталі словосполучення;
- фразеологічні одиниці, які підкреслюють семантичну структуру реєстрового слова;
- довідкову частину (історико-етимологічні, фольклорні, етнографічні або народознавчі відомості про номінації).

Візьмемо до прикладу словникову статтю ВІДЬМА.

ВІДЬМА (укр.) (*i.*) (чаклунка, чародійка, чарівниця, обавниця, потворниця, відюга, відюха, відюя, відьоха, яритниця, наузниця, чередільниця, ропавка, босоркана) — популярний демонологічний персонаж українського фольклору. Етимологи пов'язують походження слова відьма з давньоруським іменником вѣдь - "знання": слово відьма спочатку вживалося в значенні "та, що все знає", звідки розвинулося подальше "ворожка", а пізніше - "зла, сварлива жінка".

1. заст. За народним повір'ям — жінка, яка, знаючись з «нечистою силою», завдає людям шкоди; чаклунка. *Поки відьми ще літають, Поки півні не співають, Посвіти нам...* (Шевч., I, 1951, 5); *Чого вона тільки не виробляла, ота родима відьма/ Перекидалась у полотно, що біліло смерком попід лісом, повзла вужем або котилась горбами прозорим клубком* (Коцюб., II, 1955, 333); *Гуцул лякався не тільки пана і жандарма, він жахався на кожному кроці відьми, упиря., і всякого іншого чортovinня* (Козл., Сонце..., 1957, 4).

2. лайл. Про нечепурну, розхристану або сварливу, злу жінку. [Мат и:] *Ой, синоньку/ Ой, що ж я набіди- лась з отею [отою]*

відьмою! (Л. Укр., *НІ*, 1952, 260); Саму б її засадити., відьму, в оце смердюче., пекло (Гончар, *Таврія..*, 1957, 104). Див. ВІДЬМАК, ВІДЬМАЦЬКИЙ, ВІДЬМАЧИЙ, ВІДЬМИН, а, є, заст. належний відьмі. Усі люди любили її старшенького, тільки один Корнюша Безбородько в'ївся в нього, неначе відьмине помело в живе дерево (Стельмах, *Хліб..*, 1959, 528).

ВІДЬМИТИ, млю, миш; мн. відьмлять; і ВІДЬМУВАТИ, ую, уєш, недок., заст. Займатися відьомством; чаклувати. Палажка тричі перехрестилась, щось пошептала — вже й не знаю, чи молилась, чи відьмила (Н.-Лев., *ІІ*, 1956, 13); У нас одна жінка хотіла навчитись відьмувати (Барв., *О лов..*, 1902, 55). Див. ВІДЬМУВАННЯ, ВІДЬОМСТВО.

ФР відьмове кодро;

Конотопська відьма зла жінка — Десна, здається плохенька з виду, а вдачею конотопська відьма (Є. Гуцало *Тече ріка*); як відьми вкрали, заст. зовсім зник. Хочеться йому [Чіпці] забутись, заснути; перевернувся він з боку на бік... Сон — як відьми вкрали!.. (Мирний);

Гірша відьма вчена, як родима. Л., Б. 47;

Мовчи відьма — Каянська ти дочка. Ш. 168;

Хоч відьма, аби хлібна. Евх. 396;

Тур (*) батько впир, мати відьма (або: матері тряся);

Відьмак и непевний — усім відьмам родич кривий. Б. 621 Віра в те, що відьми і упирі між собою знаються і збираються разом. /Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка.— К.: Либідь, 1993.— 768 с – с.745/

Відьма - один із найяскравіших персонажів української демонології. Її опис і характеристика досить детально представлені в етнографічній літературі. В українській демонології відьма символізує не лише абстрактне зло; інколи вона може виступати символом смертоносної виразки або навіть смерті, і в цьому руслі її дії подібні до вампірських. "Бліде зморшкувате обличчя, крющкуватий ніс, що ловить всілякі запахи, великі пожадливі губи, кожне око по п'ятаку, нерухомі повіки, які не може поворухнути навіть спрямований в очі сонячний промінь — ось портрет нечестивої істоти в образі жінки, без участі якої не обходило жодне недобре діло на землі" / Народина. – С.127/.

Розпізнати відьму серед людей дуже складно: вона може бути

старою і молодою, перевтілюватися у різні образи. Є дві категорії відьом: природжені та вчені. Першим таємнича сила відьмарства дається від природи, другі набувають її шляхом навчання від перших або ж отримують від чортів взамін на власну душу. Природжені відьми у своєму ставленні до людей доброзичливіші, ніж вчені. Інколи вони навіть допомагають людям спекатися від витівок учених відьом. Образи відьом яскраво змалював у своїх творах І.Нечуй-Левицький. Серед людей побутувала думка, що відьми псують корів, забираючи у них молоко, що вони накликають хвороби і висмоктують людську кров. Згідно легенд, зборища відьом відбувалися на голих вершинах гір.

У сучасному житті українців відьма може бути символом недоброї, сварливої жінки, а також людини, яка багато знає і може впливати на хід подій.

WITCH (англ.) (i.) (hag, hex, harridan, termagant, shrew, crone, vixen, virago, harpy) один з найпоширеніших персонажів в англійському фольклорі, наділений властивостями людини та надприродної істоти.

WITCH походить з О.Е. *wisce* "чародійка" пізніше набуло значення "жінка, яка мала стосунки з дияволом та злими духами, та з їх допомогою могла вчиняти надприродні дії".

HEX (i.) з Ger. *hexen* "насилати магичні закляття" близьке до *hexe* "відьма" з М.Н.Г. *hecse, hexse*, від О.Н.Г. *hagazussa* (див. *hag*).

HAG (i.) починаючи з 13 ст., "страшна стара жінка" найімовірніше усічене О.Е. *hagtesse* "відьма, фурія" (з припущення, що *-tesse* - суфікс), від Р.Гмс. *hagatusjon* – невідомого походження. Порівняймо Du. *heks*, Ger. *Hexe* "відьма" від близького М.Ду. *haghetisse*, О.Н.Г. *hagzusa*. Також споріднено з О.Е. *haga* "обгороджене місце, частина лісу відмічена для вирубки" (див. *hedge*). О.Н. *had tungrpa* та О.Н.Г. *zunritha*, зі значенням "людина, що їздить на живоплоті" використовувалось у відношенні до відьом та привидів. Другий елемент лексеми може пов'язуватись з Norw. *tysja* "фея; жінка-каліка (одне зі значень англ. лексеми *creep* відкриття в живоплоті чи стіні для того щоб тварина могла пройти)" Gaul. *dusius* "демон" Lith. *dvasia* "дух" від РІЕ *dhewes-* "літати, димитись, бути розкиданим, зникати".

ФР *mother-of-the-mawkins* (де *mawkin* – пугало) – моторошне надприродне тіло, відьма (Slg). (Показовим є походження лексеми *mawkin* – пугало, в англійських діалектах це жіночий демон, видіння);

burn the old witch (Yks Lan) – святкувати закінчення збору врожаю

запікаючи горох на вогні зі стернини з загальними веселощами;

black/cross/fou' (про п'яного – Gall) /*ill* (про злу людину – sChs) /*nervous* (про тривожну людину – nwEng) /*pale/sinful/straight* (іронічно)/*ugly/white* (іронічно) *as a witch*;

sail like a witch (Naut C19) – про кораблі та човни, які рухаються краще у ночі ніж в день, і тому підозрюють, що вони були збудовані зі вкраденої деревини;

ingratitude is worse than witchcraft;

the witching hour – чаклунська година. Згідно забобонів, час вночі, коли привиди, феї, та інших надприродні істоти з'являються на землі, і їх найчастіше можна побачити. Буквальне значення фразеологізму «північ» у ніч на повний місяць, коли відьми найсильніші, адже за переказами відьма черпає свою силу від місяця. Термін часто вживається на позначення півночі в загальному. Вважається, що завіса між світом людей та потойбічним світом у цей момент найтонша. *'Tis now the very witching time of night'* (Shaks, Hamlet III.ii–1600);

tighter than a witch's cunt (Can) – так кажуть про перетягнуті муфти, гайки, болти, кришки;

like a witch, you say your prayers backwards (nEng) – Ти маєш дивну манеру, щось питати;

wicked as the witch of Wokey (Som);

fause (shrewd, cunning, deceitful – sLan) as a witch/the witches of Pendle;

have a needle into (Cum) заздрити, бути незадоволеним кимось, плюнути в чийсь бік (походить з відьомської практики робити маленькі воскові ляльки та втикати шпильки або голки в них);

cross the old witch out (wYks) – проводити обряд хрещення 'crossing' над діжкою елю при варінні, кидаючи гарячу золу у нього

hug, as the devil hugged the witch;

Mrs.Evans – ім'я, яким часто називають кицьку, за переказами кицька належала відьмі на ім'я Evans, яка часто набувала подобу кота;

When the Devil is larky, he solicits the witches to dance round him
water bewitched – дуже слабкі пунш чи пиво;

to have been hag-riden (Som.) – коли коней у стайні кидає у піт;

the witch's-stirrups (Shr.) – ковтуни у гривах.

WITCHES – срібло;

witcher bubbler – срібна чаша;

witcher tilter – меч зі срібною рукояткою;

witcher cully – ювелір, срібних справ майстер;

a fairy-ring та *a hag-track* – світлі кола на темній траві, що спричиняються проростанням деяких видів лишайників;

hag-bones (Som.) – лопаткові кістки овець (Номінація знаходить підтвердження у віруванні, що відьми полюбляють їздити на лопаткових кістках овець, які потрібно спалити відразу після вбивання тварини).

У назвах рослин: *witch-bells* (n.Су.) – волошка;

witch's-milk (Lan.) – водяна сосонка, *Hippuris vulgaris*;

witch's-needles (Nhb.), інша назва *the shepherd's needle* – венерин гребінь, *Scandix pecten-veneris*;

fairy-butter, witch's-butter (Nhp. w.Су.) – деревна губка;

witch's-thimble (Sc. Nhb.) пурпурова наперстянка;

hagthorn, Cratcegus Oxyacantha – глід колючий, чи глід звичайний.

Вважалось, що можна часто побачити відьму, яка сидить під живоплотом з глоду.

Отже можна постулювати, що порівняльний етнолінгвістичний словник, хоча і співвідноситься з іншими типами словників, займає особливе місце в словниковій типології, лексикографічним об'єктом якого є мовні одиниці не достатньо опрацьовані традиційною лексикографічною практикою. Такий словник відображає своєрідні культурно-марковані номінації та потребує нетрадиційних лексикографічних рішень на макроструктурному та мікроструктурному рівнях. В якості одного з основних принципів групування лексем пропонується ідеографічний підхід. Словникова стаття такого словника повинна принципово відрізнятись від словникових статей традиційних лексикографічних видань та мати особливу структуру для найповнішого відображення семантичної структури, етнокультурної специфіки, мотиваційного потенціалу, синтагматичних та парадигматичних зв'язків лексеми її місця в стійких формулах. Вважаємо, що подальше укладання словника такого типу є перспективним, на часі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриценко П. До проблеми лінгвістичного опису українського демонімікону / П. Гриценко // Гуцульська міфологія. Етнолінгвістичний словник Хобзей Н. – Л., 2002.
2. Морковкин В. Идеографические словари / Валерий Вениаминович Морковкин. – М.: МГУ, 1970. – 71 с.
3. Лиханова Н. А. Лексикографирование культуры в региональных словарях: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.19 – теорія мови / Надежда Анатольевна Лиханова ; Бурятський державний ун-т. – Улан-Уде, 2011. – 25 с.